

УДК 1(09)(477):39

Костюк Лариса**ГЕОКУЛЬТУРНІ УМОВИ ЯК ОДИН ІЗ АСПЕКТІВ
ФІЛОГЕНЕТИЧНИХ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ
СТАНОВЛЕННЯ МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНЦІВ**

У статті обґрунтовується твердження про вплив природного середовища на процес формування ментальності етносу. Зв'язки між етнічною культурою, ментальністю та географічним простором мають органічний характер і є джерелом становлення етнічної ментальності, відображенням її вкоріненості на певному просторі як чиннику формування. Аналізується геопсихічна дія простору українських земель на процес формування ментальних характеристик українців.

Ключові слова: ментальність, «етнос-природа», закономірності формування.

Костюк Л.**ГЕОКУЛЬТУРНЫЕ УСЛОВИЯ КАК ОДИН
ИЗ АСПЕКТОВ ФИЛОГЕНЕТИЧЕСКИХ
ЗАКОНОМЕРНОСТЕЙ СТАНОВЛЕНИЯ
МЕНТАЛЬНОСТИ УКРАИНЦЕВ**

В статье обосновывается утверждение о влиянии естественной среды на процесс формирования ментальности этноса. Связи между этнической культурой, ментальностью и естественным пространством имеют органический характер и являются источником становления этнической ментальности, отображением ее закорененности на некотором пространстве как факторе формирования. Анализируется геопсихическое действие пространства украинских земель на процесс формирования ментальных характеристик украинцев.

Ключевые слова: ментальность, «этнос-среда», закономірности формирования.

Kostyuk L.

**GEO-CULTURAL CONDITIONS AS ONE ASPECT
OF PHYLOGENETIC PATTERNS OF THE MENTAL
ESTABLISHMENT OF UKRAINIANS.**

The author proves the assertion about the influence of the environment on the development of ethnic mentality. Relations between ethnic culture, mentality and geographical area are organic in nature and are a source of incipience of ethnic mentality, a reflection of its rootedness in a particular area as a factor of forming. The geopsychological effect of space of Ukrainian lands in the process of forming mental characteristics of Ukrainians.

Key words: *mentality, «ethnicity-nature», patterns of formation*

Говорячи про філогенетичні закономірності формування основних ментальних настанов, окреслимо терміни «філогенез» та «закономірність».

Філогенез – процес формування деякої групи або роду; історичний розвиток певного виду організмів. На філогенез впливає онтогенез – індивідуальний розвиток кожного організму. Терміни «філогенез» та «онтогенез» використовуються у філософії, психології, лінгвістиці на методологічному рівні. Говорять про розвиток свідомості у філогенезі й онтогенезі, маючи на увазі взаємозв'язок розвитку суспільної та індивідуальної свідомості, соціальне продукування категоріальної системи (структури) мислення та її засвоєння конкретним індивідом. Оскільки філогенез – історичний розвиток певного виду організмів, то філогенез менталітету – це зміни тих ментальних особливостей, які відбулися у ході еволюції під впливом умов життя етнічної спільноти.

Закономірність – категорія, що фіксує єдність суперечливих сторін буття; сформувалася в контексті уявлень про організуючі функції людини й суспільства; тлумачиться як причина та форма речей; як фіксація стійких і однозначних відношень; як необхідні істотні зв'язки між явищами; як об'єктивні, необхідні, визначальні пізнавальні відношення; як ідеологічні принципи розгортання Абсолютного Духу.

Закономірності динамічні та статистичні – це «два основних типи виразу причинних зв'язків, залежностей, зв'язків, що виявляються в природному та соціальному світі» [11, с. 220]. Вони

характеризують різні типи причинних відношень, різні способи пояснення та передбачення явищ.

Динамічні закономірності реалізують ідею однозначного причинного зв'язку: певна причина необхідно зумовлює певний наслідок. Це означає, що для цього об'єкта за таких умов здійснюються точно визначені ситуації, події чи явища. Абсолютизація ідеалу динамічних законів привела до так званого «лапласівського детермінізму», тобто світ розглядався визначеним у всіх деталях і повністю обчислюваним на основі законів Ньютона.

Виникнення у XVII ст. статистики дало можливість дослідити соціальні явища народжуваності, смертності тощо та сформулювати уявлення про статистичні закономірності. Статистичні закони стосуються опису колективних явищ. Вони суттєво обмежують поняття однозначної причинності, тобто сукупність подій масового явища розглядається як наслідок комплексу причин, де поряд з причинами загальними, сталими, що визначають саме існування масової сукупності як деякої цілісності, діють випадкові причини, що визначають індивідуальність окремих елементів сукупності. Статистичні закони розглядаються як імовірнісні закономірності.

У XX ст. з переходом до неklasичної та постнеklasичної науки визначилася фундаментальна роль статистичних законів не лише у фізиці чи біології (генетика), а й у соціогуманітарних науках. Філософські дискусії навколо проблеми гносеологічного статусу статистичних законів засвідчили, що динамічні закони є ідеалізаціями, які «приховують» за собою певні статистики, випадковість і масові явища. Водночас виявилася своєрідна доповнювальність двох типів закономірностей для опису складних, здатних до еволюції та самоорганізації систем.

Спробуємо розкрити особливості природнокліматичних та геокультурних умов історичного буття українського етносу як один із аспектів філогенетичних закономірностей становлення ментальності українців.

Основною тезою теорії геокультурних зв'язків є твердження про вплив природи на суспільство через психіку людей (Геродот, Аристотель, Монтеस्क'є). Дослідники підкреслювали, насамперед, активність природи та обмежувалися первинними висновками загального характеру, апелюючи не до індивідуальності окремих етносів, а до узагальнених особливостей регіонів (народи півночі, півдня тощо).

Упродовж XIX – XX ст. акцент у вивченні цієї проблематики зміщується у бік підкреслення обопільної активності у взаємодії «людина – природа» (О. Гумбольдт, Дж. Марш, А. Тойнбі та ін.) Це виявилось, по-перше, в осмисленні негативного впливу людини на природу; по-друге, у появі чисельних культурологічних розробок, які розглядають культуру як форму адаптації до особливостей природного простору і, відповідно, як культурний простір; по-третє, у дослідженні зв'язку «людина – природа» з урахуванням того, що люди взаємодіють з природою не поодиноці, а будучи об'єднаними у певні соціальні групи.

У радянській етнографії у вивченні зв'язку «етнос – природа» мали місце такі підходи: біосферний (Л. Гумільов) та соціосферний (Ю. Бромлей, С. Арутюнов та ін.). Перший підхід характеризується трактуванням природи як чинного джерела розвитку етносу, причому етнос і природний ландшафт, що його породжує, розглядається як одне ціле [3], [4]. Другий – сприйняттям культури як головної ланки між природою та етносом.

В українській науці початку XX ст. сформувався напрям досліджень (М. Грушевський, Є. Маланюк, Д. Донцов, І. Лисяк-Рудницький), що аналізує розвиток української культури як такий, що спричинений географічним розташуванням етнічної спільноти. Зв'язок етносу з елементами етнічного простору розглядається, насамперед, як співвідношення культури з зовнішніми центрами, вплив яких зумовлений географічно. Одночасно прущується питання зв'язку географічного розташування етнічної території, геокультурної орієнтації етносу та формуванням основних етнічних ознак.

Разом з тим у західній культурології успішно розробляється системний підхід до вивчення етнічної проблематики (К. Леві-Строс) [8], який передбачає ідею вкоріненості культури у просторі певного етносу, як інваріант її розвитку.

У нашому дослідженні основою є гіпотеза про те, що внутрішні зв'язки, які визначають зміст етнічної культури, зокрема зв'язки між етнічною ментальністю й етнічним простором, мають органічний характер; сутність цих зв'язків (закономірність) є джерелом саморозвитку культури, ментальності та вкоріненості етносу на певному природнокліматичному, географічному просторі.

Визначення простору найбільш вдало, на нашу думку, зроблене А. Холлом та Р. Фреджином, які стверджують, що «для

цієї системи навколишнє середовище є сукупністю всіх об'єктів, зміни властивостей яких впливають на систему, а також тих об'єктів, властивості яких змінюються в результаті поведінки системи» [12, с. 258]. Простір етнічної культури є етносоціо-природним простором. Не завжди доступним для визначення є перехід зовнішнього у внутрішнє, тобто те, чим є природний ландшафт для певного етносу. З одного боку, внутрішнім чинником, оскільки виступає умовою життєдіяльності етносу та постійно перетворюється ним. З іншого – зовнішнім чинником, тому що природні комплекси – це відносно самостійні цінності, що функціонують за власними законами.

У ХХ ст. має місце тенденція зростання інтересу до проблеми взаємовідношень людини і природи, що зумовлено не тільки проблемою вичерпування природних ресурсів, фізичного виживання людського роду, але й зацікавленістю локальними формами розвитку культури. Виникає геодетермінізм як спосіб орієнтування у Всесвіті. Зокрема, Ш. Монтеск'є розвинув у своїй праці «Про дух законів» (1748) ідеї давніх греків та Ж. Бодена. Він вважав, що між природними умовами і формами правління держав існує кореляція. Якщо спекотна та волога природа півдня розслаблює людину, то сувора природа півночі загартовує. Відповідно в умовах півдня, де явища природи придушують волю, деспоту легко піднятися над натовпом і встановити деспотичну форму правління. Навпаки, народи півночі схильні до створення демократичних держав.

О. Гумбольдт [2] формулює гіпотезу про те, що просторове розміщення об'єктів та інші їх просторові параметри суттєво впливають на розвиток культури і ментальності. Наприклад, розташування у межах одного кліматичного поясу. Значення цього чинника відзначав і російський філософ М. Бердяєв [1], коли писав про владу просторів над російською душею. Однак просторові параметри етнічної території варто аналізувати не тільки з погляду їх розмірів і форми, а також наявності вільних екологічних ніш, з погляду їх заселеності.

Робота Дж. Марша (США) «Людина і природа» (1864) започаткувала новий етап у розвитку теорії геодетермінізму. Природа поступово сприймається не як підлегла людині сутність, призначенням якої є досягнення людських цілей, а як самостійна сила, як дуже складний комплекс взаємозалежностей, який вже не в

зможі нейтралізувати всі наслідки життєдіяльності людини. Природа дана людині не тільки як можливість для реалізації конкретних завдань, але і як система, що розвивається за власними законами, що, своєю чергою, впливають на характер виробничої діяльності людини, на господарсько-культурний тип. Людина реагує або не реагує на надані їй природою можливості, а якщо й реагує, то адекватно або неадекватно до природних закономірностей. Внаслідок таких дій природа певним чином «оцінює» дії людини з погляду їх сумісності з власними внутрішніми законами. Значні, а іноді незворотні зміни екологічної ситуації в сучасних умовах говорять саме про неадекватну діяльність людства щодо природних законів.

Л. Гумільов розглядає етнос як систему «різних за станами і здібностями особистостей, продуктів їх діяльності, традицій, відповідного географічного середовища, етнічного оточення, а також певних тенденцій, що домінують у розвитку системи» [3, с. 100]. Середовище етносу – це специфічний ландшафт (комбінація ландшафтів) з притаманними йому особливостями рельєфу, клімату, рослинного і тваринного світу [4, с. 188]. Однак варто зазначити, що Л. Гумільов абсолютизує залежність етносу від ландшафту, зокрема – роль ландшафту у виникненні етносу [4, с. 186], у визначенні батьківщини етносу; абсолютизує зв'язки між змінами ландшафту та змінами етнічних стереотипів. Створюючи концепцію взаємодії «етнос – природа», Л. Гумільов не вказує на її внутрішню опосередкованість, тобто опосередковуючу активність самого етносу. Зв'язок етносу з природою розглядається через призму розуміння культури, як форми адаптації етносу до довкілля. На відміну від Ю. Бромляя, який вважає культуру головним етніфікуючим та етноінтегруючим чинником, Л. Гумільов таким визначником вважає етнічне поле. А саме, із факту цілісності груп та їх єдності, яка виражається в єдності їх будови та поведінки в еволюційному процесі, можна дійти висновку, що існує поле, яке координує цей процес. Це поле називає філогенетичним [4, с. 310]. Властивості тієї чи іншої групи є її найповнішою характеристикою. Сутність еволюційного процесу полягає в еволюції типів груп. Оскільки люди належать до біосфери Землі, вони не можуть уникнути впливу біохімічних процесів, що діють на їх підсвідомість, сферу емоцій, а також ментальні особливості. Згідно з концепцією Л. Гумільова, етнос

як феномен біосфери існує за рахунок енергії живої речовини, а його сталість забезпечується постійним пошуком енергії середовища та її акумуляції. Тобто етнос як цілісна система можливий завдяки обміну речовини та енергії між ним та середовищем. Якщо сприймати навколишній простір як етносоціоприродний, а не як виключно природний, то можна стверджувати, що внутрішня стабільність етносу значно забезпечується внаслідок неперервного обміну інтелектуальною, економічною та іншими енергіями між ним та його оточенням. Отже, саме обмін різними видами енергії, а не однобічне нагромадження етносом енергії середовища, є однією із найважливіших умов його виникнення та розвитку.

Простежимо, як саме особливості природи українських земель відобразилися у ментальності українців. Зокрема, на думку В. Крисаченка, це – «культ Плуга, досить незвичний для інших земель, адже йдеться не про якусь істоту чи стихію, а «всього на всього» про знаряддя праці» [10, с. 144]. Можливо саме етнічне поле у сенсі, запропонованому Л. Гумільовим, як суттєвий зв'язок цілісності ландшафту й етносу, сприяє відтворенню природи в образах етнічної ментальності та символах етнічної культури. Механізм такого переходу залишається невизначеним для свідомості, оскільки відбувається на підсвідомому рівні. Ідея існування етнічного поля подібна до ідеї архетипів К.-Г. Юнга, тому що вона фіксує існування колективної єдності, під якою розуміємо менталітет етносу. Тобто, якщо вважати, що «архетипи – це контури майбутнього, повернуті у минуле» [6, с. 74], то етнічне поле – це інтегратор, який об'єднує весь життєвий шлях етносу, який неможливо відчутти на дотик, але він присутній у всьому, до чого причетна певна етнічна спільнота. Вираженням етнічного поля конкретного етносу є його менталітет. Як стверджує Л. Гумільов, описане етнічне поле (чи феномен, рівноцінний йому) ми сприймаємо як етнічну близькість чи, навпаки, відмінність. Принцип, який характерний для всіх етносів, – протиставлення себе всім іншим («ми» і «не ми»), що знаходиться в безпосередньому відчутті, тлумачиться легко. Носії одного ритму стикаються з носіями другого, що певним чином дисгармонічний з тим ритмом, який властивий їм органічно. Новий ритм може іноді подобатися, однак відмінність фіксується свідомістю як факт, що не має пояснення, але не викликає сумніву [4, с. 313].

Проявляються ритми етнічного поля у ментальних особливостях етносу, як правило, неповторних.

Згідно з теорією Л. Гумільова, етоногенез постає як незворотний ентропійний процес, тобто відбувається виключно розтрата енергії внаслідок пасіонарного поштовху – мікромутації [4, с. 312]. Однак існуванню етносу властивий енергетичний обмін між етносом і простором, тобто розвиток людства демонструє здатність людських спільнот протиставляти ентропії власну організацію. Л. Гумільов не розглядає активність етносу як основу його зв'язку з природою. Однак активність будь-якого суб'єкта – це залучення потенціалу оточення у процес вирішення власних проблем. Система отримує шанс для виживання тільки в тому випадку, якщо вона здатна упорядкувати різноспрямовані внутрішні й зовнішні інтенції (енергетичні потоки) в єдиному корисному та необхідному для неї напрямі. Таких напрямів може бути багато, але реалізація кожного з них потребує своєрідної організації і самої системи, і її оточення. Причому оточення постає не тільки як визначальний чинник, але і як умова, за енергію якої постійно бореться система.

Аналізуючи взаємовідносини етносу й природи, Л. Гумільов абсолютизував їх ентропійний характер, з чим ми не можемо погодитися. Розсіювання енергії супроводжує будь-який процес розвитку, але, з іншого боку, виникають антиентропійні механізми. Вони мають соціокультурний характер, і саме невизнання Л. Гумільовим опосередковуючої ролі культури у взаємодії етносу і природи не дозволило йому побачити те, що зв'язок «етнос – природа» водночас ентропійний і антиентропійний. Етноландшафтна рівновага, яка інтерпретується як «ситуація, при якій етнічний колектив ... входить в біоценоз того чи іншого регіону і приріст населення, обмежений можливостями біохора, припиняється» [4, с. 247] та розглядається Л. Гумільовим як кінцевий результат розвитку етносу, неможлива саме через ігнорування такої дійсності.

Сьогодні дедалі більшої популярності набуває ідея досягнення гармонії з природою не внаслідок пристосування як підпорядкування, а завдяки ефективному управлінню процесами перетворення природи. Проте така ідея є тільки нормативним ідеалом, оскільки еволюція нерівноважних процесів обов'язково наражається на зростання опору, і тому породжує нові кризи у системі

управління, які, своєю чергою, вимагають від суб'єкта розширення свого дійсного середовища – фізичного та інтелектуального [9, с. 147]. Однак Л. Гумільов не враховує того, що будь-який «замкнений» цикл у взаємовідношенні людських спільнот і природи неможливий ще й тому, що суспільству властивий закон зростання потреб. Як би економно не використовувалися природні ресурси, неодмінно порушується динамічний баланс. У взаєминах «етнос – природа» проявляється загальне правило – парадокс еволюції: організація одного завжди спричиняє дезорганізацію іншого. Причому не тільки організація етносу обертається дезорганізацією природи, але й навпаки: самоорганізація геосистем часто призводить до змін (а відповідно і до ослаблення попередньої організації) у соціокультурній структурі етносу.

Про вплив географічного середовища на процес формування основних етнічних відмінностей зазначав М. Костомаров у праці «Дві руські народності» [5]. Вчений також наголошував, що географічне становище було першою причиною для розрізнення народностей взагалі. Чим нижче стоїть народ на щаблях цивілізації, тим більше і швидше географічні умови сприяють виробленню певних рис, певного типу. Не маючи твердих основ, народи легко змінюються, переходячи з одного місця на інше, бо запас виховання, яке вони отримали на попередньому місці проживання, дуже мізерний, і, розвиваючись на новому місці, вони приймають і легко засвоюють нові умови, які надаються їм характером місцевості та збігом обставин. Спротив буде тим слабшим, чим менше в народі того, на що можна опертися. Але ті, які на попередньому місці проживання встигли отримати щось таке, що усвідомлювалося корисним або священним, ті, і змінюючи батьківщину, переносять в неї старі начала, і вони для них стають точками опори, коли умови нового оточення спонукають їх до змін.

Важливість географічних, або краще – геопсихічних чинників у формуванні ментальності українців було висвітлено у роботах О. Кульчицького, І. Рибчина, В. Яніва та ін. На думку дослідників, український простір можна поділити на чотири смуги: низинну – степову; височинну – лісостепову; смугу лісистих північних і північно-західних низин; гірську смугу Карпат і Криму.

Степова смуга географічного простору України характеризується великою амплітудою перепаду температур у різні пори року та безмежністю краєвиду. Такі стрибкоподібні переходи в

природі формують неспокійний, контрастивий характер. У період спеки й морозів певним чином знижується життєвий потенціал людини. Степові буревії викликають почуття люти та гніву. Безмежна степова рівнина викликає в людини почуття любові або туги, прагнення до недосяжного. Проте такий пошук недосяжного, будучи «рухом в нікуди», сам себе заперечує. Людина переходить від байдужості, безнадії та розчарування аж до розпачу й повної апатії. У осінній і особливо зимовий період, коли степ стає монотонний і пустий, у душі його жителя виникають почуття суму й туги, панує настрій пригніченості та самоти. Особливо боляче відчувається відсутність зорового сприйняття. Чим менше предметів та явищ у довкіллі, тим більше людина концентрує свої психічні сили на внутрішньому житті. Такий закон психічної динаміки. При відсутності зовнішніх об'єктів, житель степу в такі періоди життя заново поринає у свої власні переживання подій минулого. Такі відтворені у великій кількості повторні переживання дають підставу до різкої зміни настрою, до афекту. Тому люди степу відзначаються не тільки меланхолійністю, але й гарячковістю, поривчастістю, вибухами гніву, завзяття, любові і ненависті, відваги і відчайдушності. О. Кульчицький підкреслює: «Світоглядна настанова людини українського степу – це найскорше, з одного боку, так філософія і поети оспівують як «сп'янілість», «розміряність, любов і шал» (Ясперс). Побіч ентузіастичної настанови супроти степу можлива, однак, інколи, згідно з схарактеризованою полярністю степового світовідчужання, і протилежна, нігілістична настанова (за К. Ясперсом) «радикального заперечення всякої цінності і бажання» [7, с. 105].

Аналізуючи вплив географічного середовища лісостепових височин, ми погоджуємося з думкою О. Кульчицького, що воно значною силою сонячного світла впливає на самопочуття і життєвий настрій в напрямі життєрадісності та оптимізму. Багатство землі, чорнозему викликає в людини віру в її лагідність, щедрість, доброту. Люди вірять у «добру землю» і в розумінні хліборобської щедрості, і в морально-містичному розумінні. У цьому розумінні з землею ніби співпрацюють інші прояви природи: сонце, дощі, вітри, що викликає почуття довірливості, релігійної вдячності. Проте родючість землі призводить до того, що людині, для того, щоб вижити, не потрібно напружувати всі

свої душевні й фізичні сили, а це сприяє проявам пасивності та байдужості. Характерним є краєвид цієї місцевості – далекі обрії, неозорі лани, які розмежовані річками, зелені ліси. Найкраще такий краєвид передається визначенням «хвиляста м'якість». Така м'яка, хвиляста лінія українського лісостепу зумовлює виникнення стану безтурботності, а іноді поступливості, споглядальності, пристосування, самозречення. Найкращим доказом позитивного впливу цього краєвиду на українську ментальність є загальний розвиток українського народного мистецтва – народні пісні, перекази, легенди, побутові звичаї, вишивка, різьба тощо.

Розглядаючи географічне середовище українських північних та північно-західних низовин, необхідно наголосити на тому, що воно характеризується поєднанням лісової гушавини та непрохідних боліт і трясавин. Таке поєднання сприяло розвиткові почуття гармонійності з природою. Таке інтимне ставлення до природи знаходить, зокрема, свій прояв у романтичній народній творчості поліщуків та інших мешканців лісової зони, яка характеризується сумовитістю та елегійністю. У дієвому відношенні формується чуйність та обережність. У цілому перед нападом ворогів ліс давав безпеку, проте не давав часткової безпеки у повсякденному житті. Тут за кожним деревом може таїтися якась небезпека, і тому потрібно бути завжди уважним і обережним. Ці ознаки мають важливе значення у повсякденному житті, у боротьбі за існування індивіда, соціальної групи, етносу.

Враховуючи вплив гірської природи, зокрема Карпат, дослідники наголошують, що, незважаючи на певну подібність у дії з попередньою зоною, гірська природа має більшу різноманітність проявів, ніж низинні ліси північно-західних земель. Оскільки гірський краєвид є більш мінливим, по-різному освітленим, то увага людини гір, на відміну від степовиків, звернена до завжди мінливих картин гірської природи. Така гра забарвлення, світла і тіней має вплив на формування естетичних почуттів. Це відбивається у народній творчості мешканців гір (танці, пісні, різьба, вишивка тощо). Класичним прикладом може бути культурна та ментальна своєрідність гуцулів. Велику роль у формуванні ментальних особливостей відіграє картина вічнозелених лісів на тлі високих гірських шпилів. Це призводить до формування завзятості, невгасимої життєвої енергії. Важливим чинником є також

спостереження за динамічними змінами у природі; це, наприклад, гірські бурі, особливо часті влітку. Людина вже змалку є під впливом того, що класична німецька естетика називає «жахливо-величним». Так формувалася імпульсивність, динамізм почуттів, що тісно пов'язані із раптовими змінами в природі.

Отже, геопсихічна дія простору українських земель проявляється в різних формах, що дає нам підстави стверджувати – українці в географічному аспекті мозаїчний етнос (ліс, лісостеп, степ, гори, море). Протягом ХХ ст. простежується загибель природних комплексів Дніпра, Дністра, де віками жив український етнос. Екологічна катастрофа Чорнобиля зумовила маргіналізацію різних шарів українського населення. Збереження такої тенденції може призвести до розпаду системної цілісності, якою є український етнос, тобто до його загибелі.

Упродовж тисячоліть вплив землі, природи та краєвиду на людину був дуже сильним. Людина постіндустріального (інформаційного) суспільства, здавалось би, віддаляється від природи, однак не може і не бажає визволитися від її впливу. Жодні високі досягнення сучасної цивілізації не рятують людство від страху перед майбутнім. Цивілізована людина шукає в сучасному життєвому потоці, з одного боку, духовну основу буття, а з іншого – ту форму співіснування, колективності, що склалася природно й існує упродовж віків. Етнічність – найважливіший вимір єдності сучасного багатоманітного цивілізованого світу. Зникнення, повна або часткова асиміляція будь-якого етносу, звичайно, майже не впливає на цивілізаційний поступ, проте призводить до втрати духовного потенціалу сучасного суспільства. Історія підтверджує, що найповніше реалізувати свій потенціал, збагатити людство культурною неповторністю етнос може тільки маючи умови автономного повноцінного функціонування.

Література:

1. Бердяев Н. А. «Новое Средневековье» / Н. А. Бердяев. – М. : Феникс: ХДС-пресс, 1991. – 81 с.
2. Гумбольдт фон В. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт ; [перевод с немецкого М. И. Левиной и др.] – М. : Прогресс, 1989. – 451 с.
3. Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период / Л. Н. Гумилев. – Л. : Наука, 1990. – 278 с.

4. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1989. – 496 с. – (2-е изд. испр. и доп.).
5. Костомаров Н. И. Две русские народности / Н. И. Костомаров. – К. : Х. : Майдан, 1991. – 72 с.
6. Крымский С. Культурные архетипы или Знание до познания / С. Крымский // Природа. – № 11. – 1991. – С. 70–75.
7. Кульчицький О. Геопсихічний аспект в характерології української людини / О. Кульчицький // Український персоналізм. Філософська і етнопсихологічна синтеза. – УВУ, серія: Монографії. Ч. 42. – Мюнхен-Париж, 1985. – С. 87–107. – 191 с.
8. Леві-Стросс К. Структурна антропологія / К. Леві-Стросс ; [пер. з французької З. Борисюк]. – К. : Основи, 1997. – 2-ге вид. – 387 с.
9. Назаретян А. П. Интеллект во Вселенной / А. П. Назаретян – М., 1991. – 153 с.
10. Природа і етнос / [ред. В. С. Крисаченко, НАН України. Ін-т філософії]. – К. : Наукова думка, 1994. – 208 с.
11. Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – 744 с.
12. Холл А. Д. Определение понятия системы / А. Д. Холл, Р. Е. Фейджин // Исследования по общей теории систем. – Москва, 1969.